

A maga nemében úttörő könyv Gyóni Gábor történész kandidátusi disszertációjára épül, melyet 2007 novemberében védett meg a Jekatyerinburgi Egyetemen végzett aspirantúrája után. Szakvezetője, Bronyiszlava Ovcsinnyikova nemcsak a címlapfotót készítette, hanem valószínűleg ő írta a Jugriára vonatkozó fejezetet is.

Több mint negyedszázad telt el azóta, hogy a magyar–szovjet egyetemi oktatási kapcsolatok megszakadtak, aminek a magyar őstörténeti kutatások vallották kárát. 1999-ben elhunyt az egyetlen, igen kiváló orosz történész is, Vlagyimir Pavlovics Susarin, aki ezzel a témakörrel foglalkozott, a Budapesten sikeresen befejezett aspirantúrája után. Két esztendővel halála előtt jelent meg a könyve Moszkvában a magyar etnogenezisről (ahol régebben ezt a munkáját nem védhette meg akadémiai doktori disszertációként!).

Gyóni Gábor három felsőfokú diploma és jelentős orosz nyelvtudás birtokában jutott ki Oroszországba, de aspirantúrája során szakmai és filozófiai vizsgákat is le kellett tennie munkája megvédése előtt. A Jekatyerinburgi (azelőtt Szverdlovszki) Egyetem megfelelő lehetőséget biztosított ugyan számára, de sajátos nehézséget jelentett munkája során az, hogy odakint nagyon nehezen tudott hozzáférní a magyarországi szakirodalomhoz. A könyv komoly segítséget ad a szakirodalmat csak oroszul olvasó szakembereknek, másrészt számunkra is komoly historiográfiai képet nyújt a sok esetben teljesen ismeretlen, idehaza meg sem lévő orosz nyelvű munkákról.

A Bevezetőben a szerzők megemlítik azt, hogy Oroszországban, illetve Ukrajnában kik végeztek egyetemi tanulmányokat magyar részről. Tegyük ezt időrendbe és fűzzünk hozzá némi magyarázatot: Bartha Antal történész volt az első, aki Kazánban kezdte meg egyetemi tanulmányait, majd Odesszában fejezte azokat be 1954-ben. Kandidátusi, majd doktori disszertációit idehaza védte meg. Erdélyi István a történettudományok kandidátusa fokozatot szerzett aspirantúrája révén Leningrádban 1959-ben (1958-ban kisebb temetőfeltárást végzett Baskíriában), Fodor István régész, illetve Veres Péter etnográfus pedig 1967-ben fejezték be egyetemi tanulmányaikat Moszkvában. Később Veres Péter kandidátusi disszertációját is megvédte Moszkvában, Fodor István pedig Budapesten. A többiekéről nem történik említés. Megemlítjük azt is, hogy Tóth Tibor antropológus, aki doktori disszertációját is Moszkvában védhette meg, őt alkalommal járt kutatóúton Baskíriában (1957-ben Erdélyi István kíséretében), ahol az élő lakosságból közel 5000 embert mért és írt le, anyagai mindmáig közöletlenek. Hozzá kell még tennünk, hogy egyik aspiránsunknak, Kovács László régésznek Moszkvában volt a kinti levelező aspirantúra keretében szakvezetője. Szereztek még régészdiplomát magyarok Moszkvában és később Voronyezsben is, de számukra idehaza nem akadt megfelelő kutatóhely. Az egyetemi képzések mellett fontosak voltak azok a volt Szovjetunióban, majd később Oroszországban megrendezett nemzetközi konferenciák – például a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok, vagy a turkológusok fóruma, a PIAC –, ahol különböző szakembereink a magyar őstörténeti kutatásokról is véleményt cserélhettek. 1958-ban Erdélyi István végezhetett kisebb ásatást Baskíriában. Nem kevésbé fontos volt az is, hogy hét éven belül, hat nyári ásatási szezonban dolgozhattak folyamatosan együtt magyar, bolgár és szovjet régészek a Don-kanyarban az 1970-es évek derekán és az 1980-as évek elején. Ennek hazai ekvivalens lehetőségét azonban a magyar fél 1983-ban megszakította. 1968-tól, illetve 1981-től Erdélyi István mint vendégfőmunkatárs összesen két és fél esztendőn át dolgozhatott a Szovjet Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében, és így alkalma nyílt behatóan foglalkozni az avar és a magyar őstörténet régészeti problémáival. 2008-ban jelent meg az ősmagyarokra vonatkozó régészeti kutatások eredményeit felölelő könyve (Scythia Hungarica. Bp. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó). Nagy szünet után, a 21. század első évtizedében ismét lehetővé vált, hogy magyar régészek kutathassanak Oroszországban és Ukrajnába. A tanulmányutakon főleg Türk Attila és Langó Péter vettek aktívan részt. Nagy ritkán orosz és ukrán régészek is megfordulnak újabban Magyarországon.

A szerzők könyvének megjelenése előtt egy évvel került kiadásra Langó Péter hasonlóan historiográfiai jellegű könyve (Amit elrejt a föld... Bp. L'Harmattan Kiadó, 2007) amelynek kéziratát szerzője szívességének köszönhetően Gyóni Gábor már korábban megismerhette. Mindezeknek a tényeknek felvázolására azért volt most szükség, hogy jobban megérthessük szerzőink könyvének jelentőségét.

Könyvük bevezetésében leszögezik azt, hogy az oroszországi szakemberek többsége véleménye szerint az ősmagyarok története a 9. századig az Uráloninnen és az Urálon túl, valamint Nyugat-Szibéria területén ment végbe, az erdős sztyeppén. Ezt a véleményt fogadják el ők maguk is.

A könyv három nagyobb fejezetből áll (a fejezetek jegyzéke magyarul és angolul is olvasható a kötetben), melyeket igyekszünk most egyenként bemutatni. Az első fejezet: „Középkori írott források a magyarok őstörténetéről a magyar és az orosz historiográfiában”. Ennek első része 22 oldalon a történeti irodalomban fellelhető, a keleti magyar őshazákról szóló magyar források értékelésével foglalkozik. Második része a csodaszarvas legendáját érinti, annak gyökereit és interpretációit mutatja be, a harmadik pedig a középkori nyugat-európai forrásokat a magyarok eredetéről a történészek munkáiban. A negyedik rész pedig a „Középkori szláv források a korai magyar történelemlről” címet viseli.

A második fejezet első része a „Teóriák a magyar őstörténetről a 16–19. században” címet viseli, a második részben pedig a Jugria-kérdést taglalják, utána következik az „Elképzelések a magyarok rokonságáról a tudomány kialakulásának időszakában (18–19. század)” című fejezet rész.

A harmadik fejezet első része „A magyar etnogenezisre vonatkozó elképzelések a magyar és az orosz kutatók munkáiban a 20–21. században”, utána „Az ugor őshaza kérdése: Európa vagy Ázsia?”, és azután „A baskír–magyar probléma a magyar és az orosz historiográfiában” című rész kifejtése következik, és végül a „Protomagyarok az Urálban a régészet álláspontja szerint” zárja az utolsó fejezetet. A könyvnek két fontos szöveges függeléke is van, amelyekben 14 oldalon át taglalnak nyelvészeti és okleveles bizonyítékokat.

Szemet szúrhat az olvasónak a „protomagyarok” kifejezés használata, amit előmagyarok alakban már megtalálhatunk a hazai szakirodalomban is, de mi inkább az ősmagyarok, vagy a honfoglalás előtti magyarok szakkifejezéseket használjuk. Amennyiben a protomagyar – előmagyar kifejezéseket alkalmaznánk, akkor kétségtelenül jóval a honfoglalás előtti magyarságra utalnánk, a magyarok „őseleire”, ahogy ezt a 19. században tették történészeink. Nyilvánvaló, hogy a kötetnek a magyar őshazára vonatkozó szemleanyaga őket célozza meg. Magát, ezt az orosz kifejezést a szerzők nem indokolják és nem is magyarázzák, annak ellenére, hogy az orosz nyelvű szakirodalomban a „drevnyije vengri” – ősmagyarokként, vagy inkább régi magyarokként fordítható – kifejezés is használatos.

A kötetben – nyilvánvalóan kizárólag Gyóni Gábor tollából – az ősmagyarokra vonatkozó, ránc maradt írásos források kerülnek bemutatásra: a magyar szentek vonatkozó legendái, a fent nem maradt 11. századi Ősgeszta, Anonymus és Kézai munkái, a magyar krónikás irodalom, a 15. századi olasz források adatai, külön alfejezetben emelve ki a csodaszarvas-legendát. Ezek részletes elemzése különösen hasznos a csupán oroszul olvasó szakemberek számára. A megértést elősegíthetné számukra a 175. oldalon látható, a magyar krónikák összefüggéseit szemléltető (Györffy György által összeállított) leszármazási táblázat, de azt azonban csak magyarul közölték. A következő alfejezetben kapjuk meg azokn a rövid szövegű nyugati évkönyvek adatainak a bemutatását, amelyek közvetlenül a magyar honfoglalás előtti évtizedekre vonatkozó, a magyarok felbukkanását jelző momentumokat tartalmazták. Itt meg kell jegyeznünk, ami sajnos már belevőkeresedett a magyar történetírásba, hogy a magyarok 862. évi felbukkanásának adata nem lehet hiteles, amint erről már Mátyás Flórián értekezett volt. Némi zavart okozhat az orosz nyelvű olvasóban az a néhány adat, melyek szerint már Nagy Károly 791-ben, illetve a Wilburga legendája szerint már 722-ben ungarokat győztek le, akiket egyesek a magyarok első megjelenésével hoztak kapcsolatba. Gyóni megjegyzi, hogy ezeket nem lehet hitelesnek tekinteni, nyilvánvalóan avarokról van szó ezekben a forrásokban. Ez annál is inkább gondot okozhat a megértésben, mivel az ún. kettős honfoglalás kérdését a szerzők később részletezik a könyvükben, itt csupán megemlítik Király Péter kutatásait a 731 és 812 közötti években felbukkanó hungariusról, ungarusokról. Itt sorakoztatják fel az egyes kolostori évkönyvekben szereplő olyan adatokat is, melyek szerint a honfoglaláshoz közeli években tényleg megjelentek a magyar honfoglalást előkészítő seregtek a Kárpát-medencétől nyugatra. Nem kerülük meg a magyar történeti irodalomban részletesen vitatott „hun kérdést” sem. Végül arra következtetésre jutnak, hogy Attila a honfoglalás előtti időkben kialakult elképzelések értelmében lehetett „ősuralkodójává” a magyaroknak”. A „hun történet” maga viszont nyugati irodalmi alkotás.

Ugyancsak ebben az alfejezetben került sor a Julianus-kérdés beható taglalására, benne a baskíriai magyarokra. Summázva, végül arra a megoldásra jutnak, egyezve jó néhány magyar és orosz kutatóval, hogy a magyar őshaza régészeti valósággá vált egyes orosz szakemberek (J. Halikova, V. Ivanov) véleménye nyomán. Ugyanekkor megjegyzi azt is, hogy a nyelvész V. Napolszkij véleménye sem elhanyagolandó, aki a Magna Hungaria kérdés vizsgálatát a régészeti kutatásoktól független elemzés tárgyának tartja. Itt figyelmeztetnek Roger Baconnak a 13. század második felében kialakult véleményére, miszerint Baskíria a Magna Hungaria. Természetesen itt került tárgyalásra a Richardus féle Julianus-jelentés témaköre is. (Nem említik meg, hogy annak első orosz fordítása Odesszában jelent meg már 1863-ban. V. Jurgevicz grúziai és dagesztáni történelem-földrajz szakos középiskolai tanár tollából. Tehát nem Sz. A. Annyiszkij volt az első lefordítója 1940-ben, akinek egyébként nincs meg a munkája Magyarországon.) Megjegyezzük, hogy Julianus és rendtársai utazását Béla még ifjabb királyi státusából kezdeményezte, tehát még nem volt ural-

kodó. Egy dologban egyetértenek, és ez igen fontos, mégpedig abban, hogy több régebbi vélemény ellenére Julianus átkelt a Volgán, de megemlíti azt a fontos tényt is, hogy maga Julianus egy szóval sem írja, illetve jelenti, hogy Baskíriában lelte volna fel a magyarokat. Nem titkolják el azt sem, hogy a legújabb baskír szakirodalomban azt vetették fel, hogy Julianus nem magyarokra, hanem baskírokra talált, sőt ő maga is baskír volt. Ennek az alapját Abu Hamid al Garnati muzulmán jogtudós és hittérítő magyarországi visszaemlékezéseinek abból az adatából merítik, hogy ő sok, az országban élő baskírral találkozott. Erre vonatkozólag arra is utalnak, hogy magyar forrás mit sem tud róluk. A baskír hipotézis változata, amint szerzőink írják, a türk-madzsarok alakjában már 1978-ban megjelent M. Zakijev turkológus tollából, de erre idehaza senki sem reagált. A két szerzőnk részletesen foglalkozik a baskíriai, általuk is magyar eredetűnek tartott helynevekkel, és erről az egyik mellékletben is felsorakoztatnak adatokat – annak ellenére, hogy magyar kutatók már elvetették ennek az eredetnek a realitását. Tehát szemben például Vásáry István turkológus ellenvéleményével, bizonyítékként kezelik ezt a forráscsoportot. Szerzőink végkövetkeztetésében az tűnik ki, hogy a magyarság (ős)hazáját Baskíriában sejtik.

Külön alfejezet, és egyben ez az utolsó, foglalja össze a véleményeket az Urál-vidéki régészeti emlékekkel kapcsolatosan. Felsorolják azokat a magyar kutatókat, aki véleménye szerint a magyarok néppé válása az Uráloninnen területén ment végbe. Utalnak viszont ugyanekkor Sz. I. Rugyenko antropológus-régésznek – aki monográfiát írt a baskírokról – arra a korábbi (1955) véleményére (de jegyzet nélkül), hogy ősmagyarok sohasem éltek ezen a területen. Itt esik szó az Uráltól keletre fekvő területről megindult átvándorlás régészeti bizonyítékairól, az egyes kutatók szerint az ősmagyarokhoz köthető kusnarenkovi kultúráról (vezérlőhelyét 1959-ben ásatták). Az orosz szakemberek kutatómunkáját 1878-tól kezdve követik nyomon részletesen az Urál hegység innesső és túlsó oldalán, szinte egészen máig. Az embertani kutatásokat azonban nem elemezték, alig említették meg egyes kutatók neveit. Ebben az is szerepet játszik, hogy a régészettel összehasonlítva az embertani vizsgálatok igen elmaradtak. Vannak számunkra fontos temetők, amelyek anyaga – ha fel is van dolgozva – nem került közlésre!

A kétségtelenül jelentős tudományos teljesítményként elkönnyelhető könyv igen jól segítheti az oroszországi kutatást, és amennyiben – ahol szükséges bővített változata – magyarul is megjelenik, a hazai történettudomány ama művelői számára is hozzáférhető lesz, akik nem tudnak olvasni oroszul. Bennünk már most is az alábbi gondolatok felvetésére ösztönöz: véleményünk szerint a 6. század végétől vagy kissé később meginduló történelmi folyamatok nem igazolhatják az urálonnenni magyar őshaza-hipotézist. A volgai bolgárok ősei délről vándoroltak fel a Volga mentén, a baskírok délkelet felől érkeztek meg lakóhelyeikre a 9–10. században. A magyarok mozgását minden valószínűség szerint a távoli, közismert, belső-ázsiai lökés irányíthatta nyugat felé. Egyik részük, kelet felől jövet, északnyugati irányba, az Urál hegység nyugati pereméhez közeli részre kanyarodott fel, talán csak a 9. században, és jutott így el végül oda, ahol Julianus barát megtalálta a leszármazoztaikat. Ez az eddigieknél rövidebbnek elképzelt időbeli távolság a nyelvi megértést is jobban támogathatta Julianus számára. Az sem kizárt, hogy a baskírokkal koordinált népmozgás volt az övé. Olyan népmozgásról viszont, amely ez idő tájt (de később sem) észak-északnyugat felől ereszkedett volna alá a sztyeppére, egyről sem tudunk! A magyarok ilyesféle vándorlási útvonalának a rekonstrukciója nem fogadható el hitelesnek. Konkrét történelmi forrásokkal eddig még nem tudtuk alátámasztani a magyaroknak a 9. század első őstörténetét. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hol és mikor jelentek meg ősünk a világtörténelmi színpadán, még várat magára. Nyelvünk történetének eddig feldolgozott adatai jóval korábbi évszázadokat, sőt évezredekre sejtetnek, a terület tekintetében pedig inkább az Urálon túli térség jöhet számításba. A kötet tanúsága szerint az Urálon túl lehet az a terület, ahol a régészeti-őstörténelmi kutatásainkat koncentrálni kellene. Ebben a vonatkozásban A. K. Matvejev toponimikai kutatásait látják iránymutatóknak.

Ez a jelentős kis kötet is felhívja a figyelmet arra, hogy milyen égető szükség van a magyar honfoglalásra vonatkozó írásos források együttes forráskiadványára, olyanra, amely az eredeti nyelven és magyar fordításban közli azokat, valamint a ránk maradt kéziratos anyag variánsait is feltünteti. Olyasmire gondolunk, mint amilyeneket Szentpéteri Imre, illetve Gombos Albin alkotott a 20. században, latin nyelven. Sem a Magyar Honfoglalás Kútfoi, a maga idejében (a millenniumra kissé megkésétt) nagy jelentőségű munka, sem a Györffy György, illetve Hajdú Péter és munkatársai, illetve később a Kristó Gyula által frott-szerkesztett ilyen tárgyú kötetek nem merítik ki a követelményeket. Mind a román, mind pedig az orosz, a szlovák, sőt még a bolgár (időrendben) történettudomány is előtűnik jár az ilyen kiadványok terén. Szerzőink a most vázlatosan bemutatott kötetben a forráskiadványok óriási sorát tárják elénk, közülük többekről most vehetünk tudomást először, ami főleg az orosz nyelvűeket illeti, három teljes oldalon sorolják fel címeiket.

Erdélyi István

